

Bakım Sürecinde Geronteknolojinin Etkin Kullanımı: Bakım Verenlerin Algılarına İlişkin Nitel Bir Çalışma

Veli Özkurt

Öğretim Görevlisi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü

Adres: Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Uluborlu, Isparta

E-Posta: veliozkurt@isparta.edu.tr

Geliş Tarihi: 13 Kasım 2019; Kabul Tarihi: 30 Aralık 2019

Doi: 10.24876/senex.2019.22

Künye: Özkurt, V., (2019). Bakım Sürecinde Geronteknolojinin Etkin Kullanımı: Bakım Verenlerin Algılarına İlişkin Nitel Bir Çalışma.

Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi, 3, s. 54-59.

 <https://orcid.org/0000-0003-2482-1156>

Özet

Yaşlanma ve yaşlılık, son yüzyılın en önemli toplumsal olaylarından birisi olarak küresel çapta etkisini göstermiştir. Türkiye ise bu yaşlanma trendinin dışında kalmamış ve bu süreci dünyanın en hızlı yaşayan ülkelerinden birisi hâline gelmiştir. Yaşam seyri içindeki toplumsal cinsiyet, yaş, eğitim, yoksulluk gibi kişisel ve yapısal faktörlere bağlı olarak hastalık, engellilik ve bakıma muhtaçlık durumlarının yaşlılar arasında görülme sıklığı artmıştır. Bakım konusu hem bakım alan hem de bakım veren için fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik anlamda birçok meseleyi de gündeminde barındırmaktadır. Teknoloji ise bu sorunların çözümü noktasında kritik bir yere konumlanmaktadır. Bu bağlamda geronteknolojik çalışmalar, sorunların çözümü ve bakım kalitesinin artırılması yönünde önem kazanmaktadır. Nitel araştırma deseniyle tasarlanan ve görüşmelerin mülakat tekniğiyle gerçekleştirildiği bu çalışma, bakım verenlerin geronteknoloji farkındalığı, geronteknolojinin bakım süreçlerine entegrasyonu ve etkin kullanımı, mevcut geronteknolojik altyapı ve bu ürünlerin bakımda rol alan aktörlere avantaj ve dezavantajları bağlamında bakım veren perspektifini içermektedir.

Çalışma kapsamında informal ve formal bakım veren 30 katılımcı ile görüşülmüştür. Katılımcıların %73,3'ü kadınlardan oluşmaktadır. Bakım verenlerin %93,3'ünde kronik, fiziksel veya ruhsal açıdan en az birisine ilişkin sağlık sorunu mevcuttur. Buna ek olarak %86,7'si sağlık sorunlarını, üstlendiği bakım rolüyle ilişkilendirmektedir. Bakım verenlerin tamamı geronteknolojik ürünlerin yaşadıkları birçok soruna çözüm sağlayacağını düşünse de bu ürünlerden etkin şekilde faydalanılmadığı tespit edilmiştir. Bunun en başta gelen sebeplerini ise bilgisizlik, düşük sosyoekonomik statü ve alım gücünün yetersizliği, bakım ortamının fiziki uygunsuzluğu ve ürünlere erişilebilirlik yönündeki eşitsizlikler oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında geronteknolojinin bakım süreçlerine entegre edilememesinin şiddet, istismar ve ihmalin yeni bir türü olabileceği görülmüştür. Bakım literatüründe daha önce hiç değinilmeyen bu konu, gelecek yıllarda yaşlanma ve yaşlılık çalışmalarında geronteknolojik yoksunluk kavramıyla yerini alacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Bakıma muhtaçlık • Bakım veren • Geronteknoloji • Geronteknolojik yoksunluk

Effective Use Of Gerontechnology in The Process Of Care: A Qualitative Study Related To Perceptions Of Caregivers

Abstract

Aging and old age have been influential on a global dimension as one of the most important social events of the last century. Turkey is not outside of this aging trend and become in this process is one of the world's fastest living countries. Due to personal and structural factors in the life course such as gender, age, education, poverty, the

frequency of illness, disability and dependency among the elderly has increased. The issue of care hold many issues on the agenda for both the caregiver and the care-recipient in terms of physical, psychological, social and economic sense. Technology is settled to a critical point in the solution of these problems. In this context, gerontological studies gain importance in the solution of problems and increase of quality of care. This qualitative study, incorporated interviews focused on caregivers' awareness of gerontechnology, integration and effective use of gerontechnology in care processes, the present gerontological infrastructure and the care giving perspective in the context of the advantages and disadvantages of actors involved in the care services of these products.

Within the scope of the study, 30 participants with informal and formal care were interviewed and 73,3% of the participants were women. Some 93,3% of caregivers were found to have a health problem related to at least one chronic, physical or mental disorder. In addition, 86,7% of health problems were related to the care role they undertaken. Although all caregivers thought that gerontechnologic products would provide solutions to many problems they experienced, they were found not to be utilized effectively. The main causes of this composed of ignorance, low socioeconomic status and inadequacy of purchasing power, physical inadequacy of the care environment and inequality in accessibility to products. Within the scope of the study it has been seen that the inability to integrate gerontechnology into the care processes could be a new type of violence, abuse and neglect. This topic, which has never been mentioned in the care literature, will takes it's place with the concept of gerontechnologic deprivation in aging and old age studies in the coming years.

Keywords:

Care dependency • Caregiver • Gerontechnology • Gerontechnologic deprivation

Giriş

Uzun yıllar boyunca düşük seviyelerde seyreden insan ömrü sağlık alanındaki gelişmeler ve yaşam koşullarındaki iyileşmeler doğrultusunda artış göstermeye başlamıştır. İnsan ömrünün uzaması toplumsal anlamda ilk olarak nüfus artışıyla kendisini göstermiş, sonrasında ise toplumsal yaşlanma olgusunu doğurmuştur. Doğum oranlarının düşmesi, ölüm oranlarının azalması ve göç hareketliliğindeki çeşitlenme ise toplumsal yaşlanmanın seyrini etkilemiştir.

Yaşlı nüfusun artışı özellikle 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren gelişmiş toplumların dışına da çıkarak küresel bir boyut kazanmıştır. Öyle ki Birleşmiş Milletler'in (2019) raporuna göre tarihte ilk kez 2018 yılında 65+ nüfus 0-4 yaş grubundan fazla olmuştur (BM, 2019). Gelecek 10 yıl içerisinde Türkiye tarihinde de ilk kez benzer şekilde yaşlı nüfusun çocuk nüfusundan fazla olacağı öngörülmektedir (TÜİK, 2018).

Yaşlı kişilerin oranının hızlı artışı hem bireysel hem toplumsal etkileri nedeniyle yaşlılık ve

yaşlanma çalışmalarına ilgiyi arttırmıştır. Bu bağlamda yaşam kalitesi, sağlık, yoksulluk, istihdam, eğitim, yalnızlık, sosyal destek, kuşaklararası ilişkiler, yaş ayrımcılığı, şiddet, istismar ve ihmal gibi çeşitli konular çalışmalarda ele alınmıştır. Bunlara ek olarak yaşlılık ve yaşlanma çalışmalarında en çok çalışılan konulardan birisi ise bakım konusu olmuştur.

Sahadan Öncesi

Genel olarak insanlara "Yaşlılık nedir?", "Yaşlılık diyince aklınıza ne geliyor" gibi sorular yöneltildiğinde ilk cevaplar arasında bakıma muhtaçlık yer almaktadır. Öncelikli olarak yaygın şekilde verilen bu yanıtı iki açıdan ele almak gerekir. İlk bakım meselesi hem toplum içinde hem alan yazında "muhtaçlık" yaklaşımıyla ele alınmaktadır. Yani muhtaç ve aciz olan ve ona yardım edenler şeklinde değerlendirilmektedir. Bakım alan ve bakım veren arasındaki güç dengesizliğine işaret eden bu bakış açısından ziyade, bakım meselesini insan hakları yaklaşımıyla değerlendirmek gerekmektedir (Arun, 2018a; Arun ve Özkurt, 2019). İkinci olarak bakım

ihtiyacı doğrudan yaşla ilişkilendirilmektedir. Ancak bakım ihtiyacı tekil olarak kronolojik yaş ile açıklanabilecek bir konu değildir. Nitekim Arun'un (2018b) da belirttiği üzere bakım ihtiyacı yaş dışında, kişilerin yaşam döngüsü içerisindeki yaşam deneyimlerinden etkilenmektedir. Bu bağlamda bakım ihtiyacının takvimsel yaştan ziyade sınıfsal konumla ilişkisi gözden kaçırılmamalıdır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) güncel raporuna göre 2015 yılında dünyada 2,1 milyar insanın bakım ihtiyacı olduğu ve bunların 200 milyonunu 65+ nüfusun oluşturduğu görülmektedir. Gelecek 10 yıl içerisinde de yaşlılar arasındaki bakım ihtiyacının %50'lik bir artış göstereceği öngörülmektedir (ILO, 2018). Bakım ihtiyacındaki artış bakım hizmetlerinin nasıl, kim tarafından, hangi şartlarda sağlanacağı, bakım verenlerin niteliğinin nasıl olması gerektiği, finansmanın nasıl sağlanacağı ve devletin pozisyonunun nasıl olması gerektiği gibi bazı soruları gündeme getirmektedir. Bu sorulara verilebilecek yanıtlar ise bizi düşlediğimiz kaliteli bakım hizmetlerine götürecektir. Ancak çalışmalar ve sosyal yapı içindeki deneyimlerimiz bize bakım alanlar ve bakım verenlerin çeşitli sorunlar yaşadığını gösteriyor.

Sahadan Gelen Fikir

Yüksek lisans eğitimime devam ettiğim süreyle eş zamanlı olarak özel yatılı bakım merkezinde çalışma fırsatı bulmam, bakım hizmetlerindeki birçok konunun aslında daha derin yansımaları olduğunu ve daha önce düşünmediğim noktaları fark etmemi sağladı. Beni geliştirdiğini düşündüğüm bu süreçte, zaten ilgilim olan bakım konusu daha çok dikkatimi çekmeye başladı. Hem bakım meselesine olan ilgim hem de sahadaki deneyimlerimin bendeki etkisi nedeniyle her ikisini ortak noktada buluşturabileceğim bir tez konusu

belirlemek ilk hedefim oldu. Ama bu hedefime ulaşmak bir hayli zorluydu. Tez konusu olarak düşündüğüm birkaç önerimden vazgeçmek durumunda kalmamız ve bu süreç içinde oldukça uzun bir zamanın geçmesi tam olarak beni umutsuzluğa sevk ederken sahanın gücüyle bir anda yeni bir fikir ortaya çıkıverdi. Türkiye'deki tüm özel bakım merkezi kurucularının ve müdürlerinin katıldığı kalite eğitimleri sırasında, çalışan memnuniyetinin öneminden bahsedilirken hizmet sırasında kullanılacak araç-gereçlerin önemine vurgu yapılıyordu. Türkiye'deki önemli bir bakım merkezinin kurucusu "Ben hem yaşlılar hem bakıcılar rahat etsin diye lift aldım, ama bakıcılar bir kere kullandılar sonra hiç kullanmadılar, kaldırıp bir odaya kilitlediler. Yine [yaşlıları] kucaklayarak banyoya götürmeye devam ettiler" dedi. O anda bu cümlelerin tez konumun çıkış noktası olacağını hissetmiştim. Ardından zihnimde iki soru belirdi: 1. Tüm bildiklerim yanlış mıydı? 2. Bakım merkezi kurucusu yalan mı söylüyordu? Çünkü hem literatürdeki okumalarım hem de sahadaki deneyimlerim, bakım verenlerin en çok zorlandığı noktalardan birisi olarak fiziksel güçlükleri gösteriyordu. Ama bu kişi, bakım verenlerin bu imkanı elinin tersiyle bir köşeye ittiğini söylüyordu. Tüm bildiklerim ve gördüklerim, duyduklarım bir anda alt üst olmuştu. Sadece eğitim için gittiğim toplantıda hiç beklemediğim bir anda aylardır hedeflediğim gibi bir konu bulmuştum. İstediklerim, bildiklerimle duyduklarım arasındaki bu yaman çelişkiyi araştırmaktı. Bu fikirden hareketle teknolojinin bakım hizmetlerindeki konumu ve bakım verenlerin bu ürünleri nasıl değerlendirdiklerini çalışmaya karar verdim.

Bakım hizmetlerindeki teknoloji uygulamalarıyla ilgili olarak literatür incelendiğinde geronteknoloji çalışmaları tezin odak noktası haline dönüştü. Geronteknoloji,

ilk defa 1980'lerin ortalarında fikir olarak tartışılmaya başlanmış ve 1980'lerin sonlarında literatüre kazandırılmıştır. Geronteknoloji hem sağlıklı ve bağımsız yaşlıların hem de bakım gereksinimi olan yaşlıların yaşam kalitesini ve bağımsızlığını arttırmayı amaç edinen çalışma alanı olarak tanımlanabilir. Zaman içinde geronteknolojik ürünlerin yaşlılar dışında ailesi/ yakınları, bakım verenler ve bazen de diğer taraflara katkı sunabileceği fark edilmiştir. Peki bakım hizmetleriyle ilgili olarak geronteknolojik ürünleri kullanan hedef kitle farklılaştıkça ürünlerden talepler de farklılaşabilir miydi?

Yukarıdaki arka plandan hareketle tezimin araştırma sorusu "Bakım süreçlerinde kullanılan geronteknolojik ürünler bakım verenler tarafından nasıl algılanmaktadır?" olarak şekillendi. Farklı bakım türlerindeki bakım verenlerin deneyimlerini edinebilmek, geronteknolojik ürünlerle ilgili bakış açılarını keşfedebilmek ve birbirleri arasındaki benzerlikleri/farklılıkları görebilmek için formal (evde bakım, kurumda bakım) ve informal bakım verenler çalışmaya dahil edilmiştir.

Saha Süreci: Sahanın Öğretici Gücü

Tez konusu belirleme sürecindeki karamsar tablo akademik açıdan yavaş yavaş ortadan kalkmaya ve yol aydınlanmaya başlamıştı. Ancak bu yolda gatekeeper olarak adlandırabileceğimiz çakıl taşları da yok değildi. Oldukça yorucu olan bu engelleyici unsurları, tez danışmanımın destekleriyle yol kenarına iterek yola devam ettik. Nihayet sahaya adım atabildim.

Araştırma sorusuna uygun olacak şekilde tümevarımcı yaklaşımla, derinlemesine mülakat tekniğiyle katılımcılarla görüşerek, Antalya'nın Muratpaşa, Konyaaltı ve Kepez ilçelerinde sahaya çıktım. Ancak üç bakım

modelinde de katılımcılara ulaşmak ya da görüşme yapabilmek konusunda bazı güçlüklerle karşılaştım. Örneğin informal bakım verenler genellikle aile içinde bu hizmeti sağlarlar da yaygın şekilde kadınların sorumluluğundaydı ve hanede başkaları olsa bile kadınlar tek başına kalmaktaydı. Görüşme yapmak için öncesinde randevu alıp evine gittiğim bazı katılımcılar, ortalama yarım saatlik bir görüşme için bile bakım verdiği kişiyi emanet edecek birisi olmadığı için görüşmeyi gerçekleştirilmeden evden ayrılmak durumunda kaldım. Yine özellikle informal katılımcılardan bazıları yaşadıklarını anlatırken duygulanıp ağladıkları için görüşmeyi kesmek ve katılımcıyı sakinleştirmek gerekliliği doğdu. Evde bakım verenlerle görüşmeler sırasındaki en büyük zorluk, bakım hizmeti için ziyaret edilecek evlere ekipler randevu usulü gittiği için katılımcı olmaya gönüllü olsalar da görüşmelere ayıracak zamanlarının olmamasıydı. Kurumda bakım hizmetlerinde ise katılımcıların vardiya usulü çalışması, iş çıkışında özellikle kadın katılımcıların eve gidip yemek yapmak gibi iş dışı sorumluluklarının olması veya yorgunlukları gerekçesiyle randevuları ertelediği durumlar söz konusu olmuştur. Bahsedilen tüm bu durumlar araştırma takvimi açısından bir dezavantaj yaratsa da belki daha büyük bir etki olarak sayılabilecek şey, süreci yönetmekle ilgili psikolojik baskıydı.

Saha süreciyle ilgili olarak özellikle araştırma öncesindeki tüm çabalara rağmen öngörüleemeyen sorunlar ve diğer beklenmeyen durumlarla karşılaşılma riski düşünüldüğünde çalışma takviminin planlamasında daha esnek bir program oluşturulması önemli bir öneri olabilir. Diğer yandan -özellikle daha hassas görüşmelerden sonra (ağlama, duygulanma gibi)- olumsuz bir etki bırakmadan sahadan ayrılmak araştırmacının etik, ahlaki ve vicdani

sorumluluğudur. Bu nedenle özellikle nitel çalışmalarda kişilerin evini açması, görüntü/ses kaydına izin vermesi, daha samimi ortamın olması, kişilerin derin duygularını, hikayelerini veya özelini paylaşması gibi durumlar saha sürecinin daha naif bir şekilde sürdürülmesi ve sonlandırılmasını gerekli kılmaktadır.

Kritik Bulgular ve Yeni Bir Gündem

Tez çalışmasının en başlarından itibaren süreç mümkün olduğunca planlanmış olsa da saha öncesi ve saha süreci bazen sarsıcı olabilmektedir. Bunun yanında veriler toplandıktan sonra görüşmelerin transkripti, yeniden dinlemeler ve analiz sürecinde de sarsıcı bulgular ortaya çıkabilmektedir. Bu, bazen araştırma öncesinde öngörülen bulguların öngörülenden çok daha az veya fazla olması, bazen de hiç öngörülmemiş bulgularla karşılaşılması şeklinde olabilir.

Formal bakım (evde bakım ve kurumda bakım) kapsamındaki bakım verenler bu işle ilgili eğitimi olan kişiler olmasına karşın geronteknolojik ürünleri kullanmak bir yana ilk kez duymaları (önlisans mezunları dahil) ilginç bir bulguydu. Ama daha ilginç olan, katılımcıların yarısının müdür/amir/işverenlerinin geronteknolojik ürünleri temin etme konusunda engelleyici tutum içinde olacaklarını düşünmeleriydi. Diğer yandan informal bakımda hizmetin kesintisiz olması, genellikle tek kişi üzerine yüklenmesi ve bakılan kişinin yakın bir aile üyesi olması gibi açılardan daha sancılı bir sürecin deneyimlenmesine neden olmaktadır. Örneğin eşine bakım veren 67 yaşında bir katılımcının alışveriş için evinin altındaki markete bile inememesi, oğluna bakım veren 65 yaşında bir katılımcının bakım hizmetini 1-2 günlüğüne dahi sürdürecektir desteği olmaması nedeniyle kızının düğününe bile gidememesi, bir diğerinin kimseden destek alamadığı için

bakım verdiği kişiyi sırtına alıp emekleyerek tuvalete götürmesi, bir başkasının yaklaşık 50 senedir aynı yastığa baş koyduğu eşine bakım verecek dermanı kalmadığı için eşinin bir süre daha yaşamasından korkar hale gelmesi... ve daha bir sürü hikaye oldukça etkileyiciydi. Bu zorlukların bazılarını önceden tahmin ederek sahaya çıkmış olsam da bire bir bunları yaşayanları görmek, hikayelerini kendi ağızlarından dinlemek ve bunları dinlerken kişilerin gözyaşlarına tanık olup onlara peçete uzatacak kadar yakından tecrübe etmek oldukça sarsıcıydı. Bu durumlar, övgü kaynağı olarak gördüğümüz sosyal destek ağının övünülen kadar güçlü işlemediğini sarsıcı bir etkiyle öğrenmemi sağladı.

En gencinden en yaşlısına tüm katılımcılar fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan birçok sorun yaşamalarına ve %87'si bu sorunları tamamen bakım rolleriyle ilişkilendirmesine rağmen yine de bakım vermeyi sürdürmekteydiler. Bir anlamda kişiler, kendileri bakıma ihtiyaç duyar hale gelmeyi göze alarak, kendilerinden vazgeçerek bakım vermeyi sürdürmekteydi. Bu durumla ilgili olarak daha çok manevi ve duygusal yönler ön plana çıkarılsa da arka planda sınıfsal konum, sosyoekonomik durum ve düşük eğitim seviyesi gibi sosyal belirleyicilerin olması önemli bir bulguydu.

Tez konusunun ortaya çıkışındaki ilk an'a döndüğümüzde, yaman çelişkinin bazı önemli sebepleri de biraz olsun gün yüzüne çıkmıştı: Bakım verenler geronteknolojik ürünlere oldukça gereksinim duyuyordu ama mevcut durumda bu ürünler hiçbir şekilde kullanılmıyordu. Bunun temel sebepleri ise; bilgisizlik, maddi kaygılar, çalışma sistemi ve bakım ortamlarının fiziki uygunsuzluğu olarak sıralanıyordu.

Katılımcıların tamamı deneyimleri doğrultusunda, bakım sürecinde yaşanan birçok zorluğu aşmak noktasında geronteknolojik ürünlerin oldukça faydalı olabileceğini belirtiyordu. Buradan hareketle çalışmanın önemli bulgularından birisi ortaya koyulmuş oldu. Birçok sorunun çözümü olabilecek geronteknolojik ürünleri kullanmamak insan hakları perspektifinden değerlendirildiğinde ihmal ve kendini ihmalin bir türü olabilirdi. Bu durum çalışmada "Geronteknolojik Yoksunluk" olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın sonucu gösteriyor ki literatürde sıkça kendisine yer bulan bakım verenlerin yaşadığı sorunlar aslında her zaman bakım hizmetlerinin olağan ve tecrübe edilmesi gereken doğal sonuçları değildi. Geronteknolojik ürünlerin bakım süreçlerine entegre edilebilmesi, hizmetlerin kalitesini arttırması yanında tarafların karşılaştığı sorunları ve eşitsizlikleri en alt düzeye indirgemenin bir yolu olabilirdi.

Çalışmanın her aşaması kendi içinde umut kırıcı farklı zorluklar barındırır da süreç içerisinde akademi ve sahanın birbiriyle çarpışması sonucundaki yeni kazanımlar ve danışman hocamın desteği, umutların yeşermesini ve sonucunda ödüle layık görülen bir tez çalışmasının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böyle kıymetli bir ödülle onurlandırılmak ise oldukça gurur verici olması yanında sonraki çalışmalar için de güç vericidir.

Kaynakça

- Arun, Ö. (2018a). Türkiye’de yaşlanma çalışmaları: Dün, bugün, yarın. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 8(2), 41-61.
- Arun, Ö. (2018b). Arayışlar: Türkiye'nin yaşlanma serüveni. Ö. Arun, (Ed.), *Yaşlanmayı Aşmak içinde* (7-20). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Arun, Ö. ve Özkurt, V. (2019). Bakım sürecinde ihmalin yeni bir türü: Geronteknolojik yoksunluk. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 9(2), 107-123.
- BM. (2019). *World population prospects 2019, United Nations Department of Economic and Social Affairs*, Birleşmiş Milletler.
- ILO. (2018). *Care work and care jobs for the future of decent work*. International Labour Organization: Geneva. I
- TÜİK. (2018). *Haber Bülteni, Sayı 30567. Nüfus projeksiyonları, 2018-2080..* Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.